

Fra fengselscelle til pilegrimsvei

En empirisk undersøkelse av innsattes pilegrimserfaringer

LEIF GUNNAR ENGEDAL

leif.g.engedal@mf.no

I. På frifot bak lås og slå – fangen som pilegrim?

Antakelig ville scenen vært utenkelig for noen tiår siden: Fengselsportene låses opp. Ut kommer en prest og en betjent i spissen for en gruppe innsatte, voksne menn med tunge dommer og år bak murene. De forlater fengselets strengt disiplinerte og lukkede verden, og begir seg på pilegrimsferd. Fengselscellenes trange rom byttes med naturens vide horisonter. Uker ligger åpne foran dem. Eldgamle stier viser vei mot Nidaros.

Hva er det som skjer? Svaret kan formuleres på mange måter: Kreative ildsjeler i det norske pilegrimsmiljøet fikk ideen, kontakten fengselsledelsen og gikk i gang¹. Eller: Norsk kriminalomsorg var på leit etter tiltak som kan styrke fengselsstraffens rehabiliterende potensialer, og oppdaget muligheter knyttet pilegrimsvandringene². Eller: Engasjerte fengselsprester så at pilegrimsvandring sammen med de innsatte åpner nye arenaer for arbeid med eksistensielle og religiøse spørsmål som opptar mange av de innsatte³. De ulike aktørene ser imidlertid ut til å dele en bestemt forventning: At pilegrimsvandring for innsatte vil kunne bidra til positiv nyorientering og endring i den innsattes forhold til seg selv og samfunnet. Med dette utgangspunktet synes det rimelig å spørre: Hva skjer med de innsatte som går pilegrim?

Initieres prosesser som stimulerer til bearbeiding og endringer med betydning for livet etter soning? Artikkelen presenterer materiale og refleksjoner som bidrar til svar på slike spørsmål. Før vi går nærmere inn på opplegget for undersøkelsen, vil vi gi en kort skisse av den større kulturelle konteksten som de innsattes pilegrimsvandring må sees i forhold til.

II. Revitalisering av pilegrimstradisjonen – skisse av en kontekst

De siste tiårene har Europa vært vitne til en omfattende revitalisering av pilegrimstradisjonen. Flere titalls millioner av mennesker vandrer hvert år på tidligere gjengrodde pilegrimsveier. Reisemålene er som før gjerne katedraler, helgenrelikvier, hellige steder m.m. Dette skjer både i "det katolske Sør" og i "det protestantiske Nord"⁴. Også her hjemme må den sterkt økende pilegrimsinteressen noteres som et interessant og relativt nytt fenomen i norsk kultur og samfunnsliv. At biskopene i Den norske kirke legger ut på pilegrimsvandring til Nidaros, er i og for seg ikke særlig oppsiktsvekkende⁵. Mer påfallende er det at ikke mindre enn 5 AP-statsråder inkludert statsministeren selv har gått forskjellige pilegrimsleder de siste årene eller deltatt på ulike pilegrimsmarkeringer. Grunnene er nok mange og sammensatte. Et profilert uttrykk for dette fore-

ligger i utredningen *"På livets vei. Pilegrims-motivet – et nasjonalt utviklingsprosjekt"* (2008). Her legges det vekt på å vise hvordan pilegrims-tradisjonen i dag fungerer som "møtested" for en rekke ulike interesser, både sosiale, økonomiske, kulturelle og historiske. Det understrekes også at religiøse og eksistensielle tema kan stå sentralt, samtidig som det betones at man ikke trenger å være "... religiøs eller åndelig søkende" for å begi seg på vandring som pilegrim⁶.

Utviklingen av tilbudet med pilegrimsvandringer for innsatte i norske fengsler må ses i denne større sosiale og kulturelle konteksten. Revitalisering av pilegrimstradisjonen i Europa har åpenbart hatt stor betydning for revitalisering av samme tradisjon i Norge⁷. Og uten et aktivt og utadvendt pilegrimsmiljø i Norge, ingen pilegrimsvandringer for innsatte i fengslene. Når det derfor i Justisdepartementets *Stortingsmelding nr. 37* (2008) gis en positiv omtale av de erfaringer som er gjort med pilegrimsvandring som frivillig element i innsattes soning, er den her omtalte konteksten forutsatt. Når meldingen begrunner dette tilbudets betydning, gjengis bl.a. et lengre sitat fra en innsatt som har gått pilegrim til Nidaros. Han gir her en beskrivelse av pilegrimserfaringens karakter av *en indre reise* og framhever at man konfronteres med følgene av egne handlinger og utfordres til å bearbeide eksistensielle spørsmål knyttet til skyld og ansvar⁸. Man kan spørre seg om denne typen refleksjoner er representative for fanger på pilegrimsvandring. For å få kunnskap om dette er det nødvendig å komme i dialog med de innsatte og lytte til deres erfaringer.

III. Studiens opplegg – problemstilling, material og metode

Media har viet de innsattes pilegrimsvandringer betydelig oppmerksomhet. I flere reportasjer har vi møtt innsatte som sliter med tung ryggsekk og gnagsår, og som forteller om sterke opplevelser i møte med andre pilegrimer underveis og Nidarosdomen ved reisens slutt. Mitt utgangspunkt var ønsket om å komme disse erfaringene nærmere inn på livet slik de beskrives av de innsatte selv.

Utvalg av informanter

Datainnsamlingen ble foretatt sommeren og høsten 2009. Denne sommeren planla Bastøy, Hamar og Bergen fengsel pilegrimsvandringer. Alle innsatte som planla å gå eller hadde gjennomført slik pilegrimsvandring, ble invitert til å la seg intervju om sine opplevelser underveis og reaksjoner og tanker i ettertid⁹. Samtlige forespurte svarte ja. Av forskjellige soningsrelaterte grunner falt imidlertid noen fra underveis i prosessen. Jeg endte derfor opp med i alt 10 informanter. Disse utgjør et såkalt *strategisk utvalg* for så vidt som alle i utgangspunktet har "egenskaper eller kvalifikasjoner som er strategiske i forhold til problemstillingen"¹⁰. De kan i utgangspunktet antas å bidra til en allsidig og pålitelig belysning av saken. Informantene er en sammensatt gruppe. De er alle menn; de representerer flere *nasjonaliteter og etniske grupper*, men med et flertall av etniske nordmenn. *Soningsvilkårene* representerer et stort spenn fra de mest langvarige dommene til kortere varetektsfengsling. Også når det gjelder *religiøs tilhørighet og livssyn* er spekteret stort: Aktivt troende kristne, passive medlemmer av Den norske kirke, ateister, humanister og aktivt troende muslimer¹¹.

Material og metode

Målet for undersøkelsen var å utarbeide en mer omfattende og nyansert kunnskap om de innsattes egne erfaringer. Ettersom det her dreier seg om å beskrive og fortolke komplekse personlige opplevelser og refleksjoner melder det *kvalitative forskningsintervju* seg som et nærliggende og naturlig metodevalg¹². Tre innsatte ble intervjuet før pilegrimsvandringen, de syv resterende 4–6 uker etter. I samsvar med vanlig prosedyre for slik forskning ble det utarbeidet intervjuguide med en relativt fast struktur, noen klare hovedtema og ellers stor fleksibilitet i gjennomføringen av det konkrete intervjuet¹³. Intervjuene ble foretatt i dertil egnede lokaler i de respektive fengsler. Intervjusituasjonene har uten unntak vært en positiv opplevelse sett fra min side. Jeg har møtt innsatte som har vist stor åpenhet og interesse for å fortelle. De har gitt meg et erfaringsnært og innholdsrikt materiale. Intervjuene ble tatt opp på bånd og seinere

skrevet ut som fortløpende tekst. Det er denne teksten som utgjør undersøkelsens primærmateriale. Alle intervjuene og den påfølgende utskrivning av disse ble gjort av meg. I analysen av materialet har jeg i hovedsak anvendt en *temasentrert tilnærming og såkalt meningskondensering*¹⁴. Målet har primært vært å få fram de sentrale temaene i materialet på en nyansert måte og uten sjenerende innblanding fra ekstern teoretisering. I den videre drøfting kan så det empiriske materialet analyseres i dialog med synspunkter i pilegrimsforskningen. Det valgte forskningsdesign gir ikke grunnlag for å si noe bestemt om hvilke langtidsvirkninger pilegrims-erfaringene har med henblikk på eventuelle rehabiliterende effekter. Det materialet derimot kan gi grunnlag for å drøfte, er om de erfaringer det berettes om, er av en slik karakter at de kan antas å initiere endringsprosesser med betydning i et rehabiliteringsperspektiv.

Problemstilling

Som vi har sett legger Stortingsmelding 37/2008 til grunn at pilegrimserfaringen vil kunne bidra til positive endringer i de innsattes forhold til egen kriminell fortid. Tiltaket har dette perspektivet som implisitt forventning. Slike forventninger om endring framstår også som sentralt tema i moderne pilegrimsforskning. Vi kaller dette i fortsettelsen for *transformasjonsperspektivet*. Å gå pilegrim blir i samsvar med dette av enkelte forskere beskrevet som "*a transformative practice*" som springer ut av mer eller mindre avklarte "*transformative intentions*"¹⁵. Hva denne forventning om endring nærmere bestemmer retter seg mot, og hvilke typer av erfaringer som antas å fungere som virksomme endringsagenter, varierer imidlertid betydelig. Vårt mål her er å identifisere hvilke typer opplevelser som ifølge informantenes egne beretninger har gjort sterkt inntrykk, og som etter sitt innhold utfordrer etablerte tanke- og handlingsmønstre på en slik måte at spørsmålet om endring melder seg. I samsvar med dette kan vår problemstilling formuleres som følger:

(1) *Hvilke erfaringer underveis på pilegrims-vandringen framstiller de innsatte som særlig betydningfulle?*

(2) *På hvilken måte utfordrer disse erfaringene etablerte mønstre i den innsattes livserfaring med sikte på endring av disse?*

Det første spørsmålet inviterer til presentasjon og analyse av det empiriske materialet. Hva er det de innsatte forteller om i intervjuene og vektlegger som viktige erfaringer? I analysene av dette foregripes viktige momenter til det andre spørsmålet: Er de erfaringene det fortelles om, av en slik karakter at de kan antas å initiere prosesser med bearbeiding og endring av etablerte mønstre i den innsattes forhold til seg selv og omverdenen?

IV. Moderne pilegrimsforskning – teorier og perspektiver

For å få et perspektiv på presentasjonen av vårt eget empiriske materiale og kunne se dette i relasjon til aktuell pilegrimsforskning gir jeg i det følgende en framstilling av noen sentrale teorier og perspektiver i denne forskningen. Av plasshensyn er framstillingen kortfattet og skissemessig. Vekten er lagt på synspunkter som er relevante i lys av mitt empiriske materiale og den formulerte problemstillingen. Stoffet gir perspektiver til analysen av det empiriske materialet og synspunkter til den avsluttende drøftingen.

4.1 Teorier og perspektiver i pilegrimsforskningen

Tilfanget av empiriske undersøkelser og teorier til fortolkning av det moderne pilegrimsfenomenet er meget omfattende. Ulike perspektiver og fortolkninger brytes mot hverandre¹⁶. Visse grunnleggende tema går igjen og bidrar til å etablere et fortolkningsfellesskap på tvers av ulike kontekster og teoretiske tilnærminger¹⁷. I dette fortolkningsfellesskapet finnes det enkelte forskningsbidrag som framstår som særlig sentrale, og som derfor nesten alle andre forskere forholder seg til og profilerer egen posisjon i forhold til. Et godt eksempel i så måte er Victor og Edith Turners studie *Image and Pilgrimage in Christian Culture* (1978/1994). Fordi denne studien står så sentralt og utarbeider analytiske perspektiver som er fruktbare i analysen av mitt eget materiale, gir jeg i det følgende en kort presentasjon av de sentrale

begrepene i Turners teori. Dette etterfølges så av noen sentrale synspunkter i den kritikk og teoriutvikling som har fulgt i Turner-avhandlingens fotspor.

Turners teori: liminality og communitas – oppbrudd og nytt fellesskap

Turners teori henter grunnleggende perspektiver fra A. van Genneps analyser av såkalte *rites de passage*¹⁸. Anvendt på studiet av pilegrimsvandring kan den overordnede narrative struktur i Turners teori beskrives slik: En person/gruppe befinner seg i en situasjon preget av sosial, kulturell og religiøs stabilitet og orden. På et gitt tidspunkt skjer det så et oppbrudd, en bevegelse bort fra det stabile og velkjente mot et mål langt borte. Situasjonen er ny og uavklart; pilegrimen befinner seg på vandring. Tidligere veletablerte sosiale mønstrene må vike for utprøving av nye typer fellesskap, nye former for sosial og symbolsk samhandling. Disse prosessene intensiveres underveis og kulminerer gjerne i rituelle handlinger og fellesskap på det sted som er pilegrimsvandringens mål. Når pilegrimen vender hjem, møter han/hun igjen velkjente mønstre av sosial og religiøs art. Men noe kan nå være endret. Erfaringer fra reisen kan gi inspirasjon til endringsprosesser med virkninger langt ut over selve vandringens varighet.

Hovedelementene i denne narrative strukturen kvalifiserer Turner gjennom utviklingen av en rekke teoretiske begreper. Særlig sentralt står begrepene *liminality* (resp. “liminoid”/“quasi-liminality”) og *communitas* (resp. “social antistructure”)¹⁹. Gjennom disse klargjør Turner både de karakteristiske trekkene i den (unnaks)tilstanden (“liminalitet”) som følger etter oppbruddet fra det velkjente, og det nye fellesskapet (“communitas”) som vokser fram i pilegrimenes felles erfaring²⁰. Innholdet i *liminaliteten* bestemmes langs følgende linjer: ”During the liminal period, the characteristics of the *liminars* (...) are ambiguous, for they pass through a cultural realm that has few or none of the attributes of the past or coming state. *Liminars are betwixt and between*” (249, mine kursivering). Karakteristisk her er den sosiale og symbolske “lokaliseringen” som angis med

bestemmelsene “betwixt and between”: En tilstand er forlatt (“ikke lenger”) mens den nye tilstanden venter i det uvisse lenger framme (“ennå ikke”). Den særegne dynamikken i denne posisjonen åpner ifølge Turner for etablering av nye former for fellesskap som avviker på vesentlige måter fra de man kjenner fra sine vante omgivelser. Det er dette fellesskapet som kalles *communitas*. Den sosiale dynamikken i *Communitas* kvalifiseres først “negativt”: Det eksisterer som motstykke til den sosiale, kulturelle og symbolske orden som pilegrimen har brutt opp fra. Derrest beskrives innholdet i *communitas* “positivt” med en lang rekke aktverdige dyder og verdier: “The bonds of communitas are undifferentiated, egalitarian, direct, extant, nonrational, existential, I-Thou (in Buber's sense). Communitas is spontaneous, immediate, concrete, not abstract... It does not merge identities; it liberates them from conformity to general norms...” (250).

På denne måten gestalter pilegrimsvandringen ifølge Turner *et nytt og særegent fellesskap*. Innlærte roller, posisjoner og samhandlingsmønstre kommer under press og omformes. Et åpent, egalitært samspill med basis i personfellesskapets jeg-du-relasjoner utvikler seg. Og sammen med disse nye sosiale og relasjonelle mønstrene åpnes det samtidig for nye tanker, følelser og refleksjoner i forhold til omgivelsene, andre mennesker og eget liv. Turner beskriver dette med henvisning til både sosiale, eksistensielle og religiøse dimensjoner i pilegrimens livsverden²¹. Dermed initieres også prosesser som åpner pilegrimens liv for potensielt transformerende innsikter og erfaringer. Dette transformasjonsanliggendet framheves når det understrekes at *liminaliteten* ikke bare er relatert til *transition* forstått som “going to be”, men også til *potentiality* forstått som “what may be” (xv; 3). Fordi pilegrimsvandringen endrer vesentlige strukturelle og dynamiske forhold i pilegrimens livsverden, skapes det rom for endringer i pilegrimens selvforståelse og hans/hennes forhold til verdier og prioritering i møte med andres liv.

Så langt Turners teorier. De utarbeidede analytiske perspektivene har vist seg fruktbare og er blitt anvendt i en lang rekke senere studier.

Men teorien er også kritisert og videreutviklet av andre forskere. Jeg vil antyde helt kort noen momenter i denne kritikken med vekt på forhold med relevans for analysen av eget empirisk materiale.

- (1) *Fleksibilitet og variasjon*: Turners teori er blitt kritisert fordi den ikke i tilstrekkelig grad tar høyde for det enorme mangfold som finnes innenfor moderne pilegrimstradisjoner. Det omfattende empiriske materialet som foreligger, er mer sammensatt og viser større variasjoner enn det Turners begreper og analytiske perspektiver i utgangspunktet gir rom for²². Langt fra alle moderne pilegrimer opplever den type uro og oppbrudd som er knyttet til "liminaliteten", heller ikke det særlige samhold og fellesskap som "communitas" forutsetter. Teorier som pretenderer "universell" gyldighet må derfor vike til fordel for et mer fleksibelt tolkningsrom knyttet til "local theories".
- (2) *Hellige gjenstander*: Turners communitas-begrep retter hovedfokus mot kvaliteten i personlige relasjoner og sosiale fellesskap. Det er de kvalitetene som skapes i det relasjonelle samspillet som framstår som avgjørende for pilegrimens utbytte av vandringen. Dette fokuset kan føre til at andre vesentlige sider ved pilegrimserfaringen ikke kommer til sin rett. Det gjelder for eksempel den betydningen som kvalitetene ved selve *pilegrimsmålet* har. Turner tematiserer betydningen av pilegrimsmålet forstått som "place". Derimot kommer det ikke tilstrekkelig tydelig fram hvilken sentral betydning som selve *helligstedets "gjenstander" – graven, katedralen, ikonet, det hellige skrinet* etc. – har. Dette er et hovedpoeng i den viktige antologien *Contesting the Sacred*, utgitt av Eade og Sallnow²³. I en rekke tilfeller peker empirien i retning av at slike faktorer kan ha større betydning for pilegrimen enn de sosiale og emosjonelle kvalitetene i fellesskapet underveis.
- (3) *Bevegelsens rytmer og mønster*: Den som går pilegrim, er i bevegelse. Både kroppslig, geografisk, kulturelt og symbolsk gestalter vandringen ulike mønster av forandring og bevegelse. Dette forhold har flere etablert som et sentralperspektiv i sin forskning. Begrepet "*movement*" settes i sentrum²⁴. Turners teori og mye annen forskning kritiseres for ikke å ha reflektert grundig nok over den sentrale rolle som ulike typer "*movement*" spiller i pilegrimserfaringen. I sitt eget, delvis alternative tolkningsperspektiv sonderer Coleman & Eade mellom fire ulike typer "bevegelser"²⁵. Med tanke på analysen av vårt materiale er det særlig de to perspektivene *movement as performative action* og *movement as metaphor* som kan gi fruktbare perspektiver. Det første dreier seg om ulike måter som "*movement can effect (not always consciously) certain social and cultural transformations*". "*Movement as metaphor*" henspiller derimot på den ofte brukte metaforen "*life as a journey*" og adresserer følgelig prosesser knyttet til "*the inward pilgrimage*".

V. Innsatte på pilegrimsvandring – analyse av intervju materialet

Etter denne korte skissen av teorier i pilegrimsforskningen vender vi oss nå til analysen av vårt empiriske materiale. Som utgangspunkt for analysen er det av betydning å peke på følgende fellestrekk for de tre fengslene/vandringene som materialet er hentet fra: Alle kvalifiserer i utgangspunktet sine vandringer som *pilegrimsvandring*. De innsatte inviteres ikke til en tur i friluft, men presenteres for muligheten til å være pilegrimer på vei mot Nidaros. Alle knytter de daglige vandringene til relevante *historiske, geografiske og kulturelle forhold* og formidler kunnskaper om *religiøse tradisjoner og praksisformer*. Videre har alle *definerte distanser og mål* for hver dag og regelmessige samlinger, gjerne i tilknytning til *lokale kirker*. For alle er vandringens mål i *Nidarosdomen* viktig. Her samles og fortettes erfaringene underveis på en særegen måte, med en *liturgisk samling* i katedralen som reizens klimaks.

I det følgende ordner jeg presentasjon av materialet under to hovedrubrikker: Først det som skjer underveis (pkt 5.1), dernest det som på en særlig måte aksentueres av og er knyttet til vandringens mål: katedralen i Nidaros (pkt 5.2).

5.1 Underveis: interaksjoner, prosesser og erfaringer

Ingen av informantene har tidligere erfaringer med å gå pilegrim. Å forlate fengselet og begi seg på vandring representerer både et svært markert brudd og en ny og annerledes erfaring. Slik dette beskrives av informantene gjenkjennes flere av de kjennetegn som Turner knytter til "a liminal period". At dette rommer krevende utfordringer sier seg selv. Én ting er de betydelige fysiske påkjenningene. En annen er de sosiale og relasjonelle utfordringene i et tett lite fellesskap av menn med store innbyrdes forskjeller og med tøffe livserfaringer i bagasjen. Intervjuene gir et nyansert bilde av disse utfordringene. Samtidig er det et påfallende trekk i materialet at så mange så tydelig gir uttrykk for den store positive betydning som samhold og fellesskap underveis hadde. Dette er knyttet til flere ulike forhold som kan ordnes langs tre ulike dimensjoner:

(a) For det første gjelder det “gruppefelleskapet” – det samhold og fellesskap som utvikler seg underveis;

(b) For det andre gjelder det gruppas opplevelser i møte med andre pilegrimer og vertskap underveis;

(c) For det tredje gjelder det prosesser i den innsattes forhold til “seg selv” – måter som egne erfaringer, tanker og følelser fremkalles og bearbejdes på²⁶.

(a) Samhold og solidaritet – “vi-kulturen” underveis

Informantene framhever gjennomgående det sosiale fellesskapet og samholdet i gruppa som svært betydningsfullt. Det etableres raskt en tydelig *vi-kultur*: “En for alle og alle for én” framstår som et slags sosialt credo. Det betyr ikke at konflikter og uenighet er fraværende, men fellesskapet makter å møte dette på måter som ikke underminerer, men styrker samholdet. De prosessene som bidrar til dette, følger i hovedsak to hovedlinjer: Dels dreier det seg om interaksjoner mellom de innsatte, og dels dreier det seg om om relasjonene mellom de innsatte og de ansatte. I materialet framstår begge prosessene som viktige og gjensidig forsterkende. Nedenfor gjengis noen typiske eksempler på hvordan dette viderefremmes i intervjuene²⁷:

--- det gikk utrolig greit egentlig... ikke bare for meg, men for hele gruppa. Det var vi som skulle klare det. Ikke bare jeg. Det var veldig viktig... hvis en var litt mer sliten, måtte vi tilpasse oss det. Ta hensyn til det --- Det nyttet jo ikke om én greide dagens etappe. Vi var jo sammen og måtte greie det sammen... Det var veldig annerledes enn innenfor murene. Her går du på en måte time for time i ditt eget. Men på pilegrims-vandringa var vi sammen hele veien og hele tida. Det var i grunnen viktig sosial trening... (sitat 1)²⁸.

Man må bare samarbeide underveis, hjelpe hverandre, ikke bare tenke på seg selv. Man går ikke bare for seg selv, men går også for andre. Det er veldig viktig – fysisk og mentalt fellesskap. Det mentale er også veldig viktig. Å oppmuntre hverandre. Det er klart det skaper et annet forhold.... Det er sosial trening for oss, å forholde seg til så mange ulike typer og situasjoner og behov.... Vi opplevde alle forskjellene med ulike bakgrunner, ulik historie, vi sitter for forskjellige saker. Men dette ble liksom ikke viktig. For vi var sammen liksom pilegrimer... Vi måtte hjelpe hverandre (sitat 2).

Denne typen refleksjoner er representative for materialet som helhet. Informantene uttrykker overraskelse over hvor støttende fellesskapet fungerte. Det representerer noe markert annerledes enn det man ellers kjenner. Vi så ovenfor at Turners teori om “communitas” hevder at sosiale rangeringer og rollemønster brytes underveis, og at det skapes en ny sosial “gestalt” med en type samhold og fellesskap som adskiller seg fra det man ellers kjenner fra dagliglivet. Det kan se ut til at dette treffer godt det informantene forteller. Muligheten for en viss “erindrende skjønnmaling” i ettertid er selvsagt tilstede. Men det gis i alle fall tydelige uttrykk for at samholdet og forpliktelsen overfor fellesskapet oppleves som en bærebjelke underveis. Disse erfaringene utdypes i neste omgang gjennom relasjonen til de ansatte. Å dele de vilkårene som gjelder for pilegrimen gjør noe med både relasjoner og roller.

... tenkte ikke på at K. faktisk var ansatt og det samme med T. som var med oss hele veien. Vi regnet oss som en gruppe uten forskjeller mellom oss. De var likesom ikke der for å passe på oss. De var der for å hjelpe til med turen, og de gikk der som oss andre. K. har spilt en stor rolle. Jeg ville bli bedre kjent med ham for han har møtt meg så veldig bra... Det har vært enormt viktig for meg. Han er en fantastisk mann; det har jeg sagt til ham også. Det har vært veldig positivt for meg. --- Hele turen var han liksom ikke som en som jobbet i fengslet, men som en venn jeg gikk sammen med (sitat 3).

De vanlige skillene mellom oss innsatte og de andre ble liksom nesten helt borte underveis. --- Vi tullet og fleipet med hverandre underveis og hadde veldig god stemning... Også forholdet til presten og betjentene. --- det var litt kult å treffe presten så helt annerledes, jeg mener utenom gudstjenesten og slikt. Å ha lange samtaler med presten under helt andre omstendigheter... vi får et litt annet forhold etterpå også. De vet om meg, spør hvordan det går, om jeg husker sånn og sånn fra turen. Men nå når det har gått noen måneder, så er jo mye tilbake til det vanlige. Vi er jo ikke akkurat venner, for å si det sånn... (sitat 4).

Vi ser hvordan fasttømrede rolleidentiteter kommer i spill og åpner for relasjoner preget av en annerledes form for gjensidighet og fortrolighet. I fellesskapet som pilegrim er man primært “menneske blant mennesker”, ikke innsatt eller ansatt. Dette svarer ganske presist til Turners beskrivelse av fellesskapet forstått som “communitas”. Utsagnene viser også til et

annet viktig Turner-poeng, nemlig at et slikt fellesskap virker frigjørende. De innsatte opplever de nye og annerledes relasjonene som forpliktende og frigjørende samtidig, noe som gir stoff til refleksjoner over forholdet til andre i rammen av egen livserfaring.

(b) Pilegrimsmøter og gjestfrihet – forholdet til “de andre”

Pilegrimer på vandring møter andre pilegrimer og andre folk. Flere av informantene kommenterer dette og knytter betydningsfulle erfaringer til slike møter. Igjen dreier det seg om to forskjellige, men gjensidig forsterkende typer erfaringer. Dels gjelder det møter med andre pilegrimer og dels møte med vertskap og gjestfrihet underveis. Når det gjelder møte med andre pilegrimer, er følgende utsagn ganske typiske:

Og så er det det at du møter andre som er ute og går pilegrimsvandring. Det gir en spesiell opplevelse. Jeg følte likesom ikke at jeg var en del av et fengsel, men jeg var en pilegrim. Jeg tror folk oppfatta meg mer som en pilegrim enn som en fange.---- Det var en veldig spesiell opplevelse å merke at de så på oss som 'anna folk', ikke som kriminelle... (sitat 5).

Så møtte vi jo også andre som gikk pilegrim eller som tok imot oss underveis. Og da var vi heller ikke fanger liksom. Vi var liksom vanlige folk som var på vei og gikk pilegrim som alle andre. Og når en av oss fikk gnagsår så kom en annen som også gikk pilegrim med plaster og hjelp, og vi var som alle andre vanlige pilegrimer. Han som kom med plasteret sa: "Vi er pilegrimer, vi må hjelpe hverandre!" Det var en morsom opplevelse... Når vi liksom kom gående i vår gruppe inn i landsbyer og på gårder underveis, så var vi liksom pilegrimer som alle andre pilegrimer. Vi var ikke fanger, men vi var pilegrimer på vei til Nidaros (sitat 6).

Slik disse erfaringene formidles, er betydningen både knyttet til opplevelsen av å være frikoplest fra den negative identiteten som kriminell og til det å bli positivt identifisert som pilegrim. Begge opplevelsene rokker ved innøvde sosiale mønstre og rollefortolkninger. Dette utdypes og forsterkes gjennom møtet med vertskap og gjestfrihet underveis. I beskrivelsen av disse opplevelsene hentes superlativene virkelig fra øverste hylle.

Det var helt utrolig! Ta f.eks. et sted som vi kom til en gård. Der bodde det en familie, og vi bodde i stabburet.

Og så var de en stor familie med 6 unger, tror jeg, og så noen besteforeldre og sønner. Så de var jo kjempemange folk. Men det var ingen problemer med noen ting. Enten det var vaskemaskin eller do eller dører eller hva som helst. Det var bare å bruke. Ingenting ble låst.... Det var helt utrolig. Jeg hadde aldri åpnet mitt hus opp sønn som de gjorde. Hvis jeg hadde visst at det kom 11 fanger fra fengsel, så hadde jeg ikke latt alle mulig ting... penger og sønn ting... ligge framme. Det er jo nesten mot all fornuft ---- Skulle tro at vi var pilegrimer fra en kirke eller noe... Men de visst jo hvor vi kom fra.. Helt utrolig... De så visst på oss som vanlige menneske, he, he... (sitat 7).

Det var helt utrolig! Menneskelig varme og så mye tillit... Helt utrolig å høre hva de fortalte, hvem de var, og hvordan de opplevde å ta imot pilegrimer. Og de disket opp med mat og greier... Det var helt utrolig... De tok ikke seg selv høytidelig; de var seg selv og var utrolig gjestfrie. Å treffe sånne mennesker det skjer ikke hver dag. Det var virkelig spesielt... du følte en helt spesiell varme... Jeg var likesom et vanlig medmenneske og ikke fange og innsatt... Det er veldig gode erfaringer å ta med seg, det er det ikke tvil om... (sitat 8).

At gjestfrihet, menneskelig varme og god mat gjør godt, er vel kjent. For innsatte på pilegrimsvandring gjør dette åpenbart ekstra sterkt inntrykk, og det på flere plan. I ettertid sitter man igjen med en sterk opplevelse av å være anerkjent og verdsatt. I de refererte pilegrims-teoriene kan jeg ikke se at det vi her tematiserer i tilknytning til møtet med andre pilegrimer og opplevelsen av gjestfrihet, anerkjennelse og tillit fra vertskap underveis, gis kvalifisert oppmerksomhet²⁹. I vårt materiale framstår dette som vesentlig. Man blir møtt som ansvarlige mennesker som vises stor tillit. Og man stilles overfor uvante spørsmål: Hva sier jeg om meg selv, og hvem jeg er når jeg forholder meg som menneske overfor medmenneske og ikke snakker om kriminalitet, fange eller fengsel? Hvordan møter jeg åpenheten og tilliten jeg blir møtt med? Måten informantene formidler dette på mange uker etterpå, gir grunn til å tro at slike erfaringer kan gi viktig mentalt og emosjonelt stoff til bearbeidelsen av selvbylde og egenverd.

(c) Tankemønster og refleksjonsrom – møte med “meg selv”

Det fellesskapet som etableres underveis, endrer ikke bare på sosiale og relasjonelle mønstre. Det skjer åpenbart også viktige endringer på det mentale og kognitive plan, i måten å tenke og

reflektere på. Omfanget og styrken i dette materialet overrasket meg i første omgang³⁰. To momenter tegner konturene av denne tematikken ganske tydelig. Det første dreier seg om *monotonien og de sirkulære tankebanene* innenfor murene. Gjennom faste rytmer, klart definerte roller og endeløse gjentakelser opplever man også å bli låst inne i lukkede *mentale rom og tanke-mønstre*. Den ytre disiplinen og rigiditeten fanger også sansene og bevisstheten. Man kretser om de samme tingene hele tiden.

Ja, men nå er du inne på tankene. Og ja, da er det stor forskjell. Når du sitter her inne så får du automatisk veldig begrensete tanker, det går i det samme, de samme rutinene, de samme tankene... Men alt det blir helt annerledes når du er på pilegrimsvandring ---- Annerledes enn her inne. For her inne er det mer innsnevra, i alle fall sånn som jeg har det... (sitat 9).

Det interessante og potensielt meget viktige er nå dette: Man opplever at denne tankemessige monotonien brytes opp og forandres på avgjørende måter underveis på pilegrimsvandringen. Når kroppen settes i bevegelse, og man gradvis går seg inn i den nye daglige rytmen, åpnes det ikke bare nye fysiske og geografiske landskaper. Det åpnes også nye *mentale rom og symbolske landskaper*.

---- Du får et helt annet tenkesett, helt andre perspektiver ... selv om du gjerne vil tenke sjøl og ta egne beslutninger... det går ikke i et fengsel... det er ikke nok rammer for å få det til... Men når du går ute, blir alt dette annerledes. Du går sammen; du får felles erfaringer og opplevelser... skjønner du? ... den turen vår kan jeg nå snakke med 6 andre om... Det åpner seg mer undring over ting som du ser på veien. Og også de store eksistensielle spørsmålene knyttet til din egen sonings situasjon ---- Alle burde fått sjansen til å gå. Her sitter vi bare, og tida går, og det skjer likesom ikke noe. Men vi skal jo tilbake til samfunnet en dag vi øg... Og vi trenger å få del i andre erfaringer og tanker enn de som sirkulerer her innenfor murene... Jeg ville gjerne gått mye mer ... for å få ting på avstand og få perspektiv på ting... Det betydde veldig mye (sitat 10).

---- Når du sitter her inne, så får du automatisk veldig begrensete tanker; det går i det samme, de samme rutinene, de samme tankene... Men alt det blir helt annerledes når du er på pilegrimsvandring... Der var det også klare regler og fast struktur, men allikevel var det helt annerledes. Tankene går fritt, og du får nye impulser hele tida ---- når du kommer ut blir rommet så mye større; du får en annen atmosfære rundt deg. Og det gjør en veldig stor forskjell... Ja, jeg tenker jo på veldig mye forskjellig

også her innenfor murene, men når jeg gikk ute, så gikk jeg av og til sammen med andre og av og til aleine... Og da merka du at det kom tanker som aldri hadde kommet her inne... Det var så mange tanker som meldte seg underveis... ja, så er det en ting: Du tenker lengre fram, tenker mye lengre framover... får et annet perspektiv... Det merket jeg veldig tydelig. Her inne er alt så mye mer begrenset ... du har et ganske kort perspektiv, et lite delmål for dagen... Men når du gikk ute, ble perspektivet så annerledes, du tenker mye mer framover... begynte nesten å legge planer... hva jeg vil og vil få fram i den tida som kommer ... litt større perspektiv... vanskelig å forklare... men det blei liksom mer synligere det som skulle komme, litt lettere å bearbeide, lettere å se det foran deg det som venter... (sitat 11).

Slike erfaringer og refleksjoner er sentrale i informantenes fortellinger. De oppleves som overraskende og befriende. Poenget kan sammenfattes slik: *Fastlåste, kretsende tanke-mønstre løses opp. Perspektivet utvides. Man føres inn i nye kulturelle og symbolske rom*. Her bekreftes de anliggender som Coleman og Eade framhever i tilknytning til begrepene “movement as performative action” og “movement as metaphor”. De kroppslige, sosiale og kulturelle endringene som finner sted underveis, initierer også viktige endringsprosesser i “the inward pilgrimage”. Dette gir verdifullt materiale i bearbeidingen av egen livserfaring og valg for framtiden.

Vi kan nå sammenfatte analysen så langt i følgende: Underveis utvikles det et særegent samhold, et solidarisk fellesskap grunnleggende definert gjennom den felles status som pilegrimer. Dette bekreftes gjennom inntrykksfulle møter med andre pilegrimer og utdypes ytterligere i opplevelsene av åpenhet, tillit og gjestfrihet underveis. Alt dette setter spor i de innsattes selvrefleksjoner. Karakteristisk i så måte er opplevelsen av en ny mental frihet. Fastlåste tankemønstre brytes og nye mentale og symbolske rom åpnes. Dette gir potensielt tilgang til viktige nye ressurser i bearbeiding både av tidligere livserfaring og av framtidige valg.

5.2 Mot målet – pilegrimsspor på vei til katedralen

Pilegrimsvandring er i utgangspunktet en religiøst forankret praksis. Dette gjelder historisk, men også med tanke på tilbudet til de innsatte. Prestene står sentralt i planlegging og gjennom-

føring, og underveis spiller meditasjoner, kirkebesøk, liturgiske samlinger og målet i Nidarosdomen en viktig rolle. De innsatte inviteres gjennom dette til bearbeiding av eksistensiell og religiøs tematikk. Hvordan forholder de innsatte seg til denne religiøse og eksistensielle dimensjonen i pilegrimens liv?

Materialet gir et innholdsrikt og sammensatt bilde. Et interessant trekk er den betydning som tilskrives selve *bevegelsen mot* Nidarosdomen, det å nærme seg reisis mål. Det kan se ut som om det å nærme seg helligstedet forsterker impulser til bearbeiding av eksistensielle og religiøse spørsmål. Dette gjelder ikke på samme måte for alle, men for noen har det åpenbart stor personlig betydning.

(a) Kirkerom og samlinger underveis

I intervjuet spør jeg om det har betydning for opplevelsen av pilegrimsreisen at de underveis har samlinger i tilknytning til kirkene, gjerne ledet av presten. Alle understreker at dette oppleves som en naturlig og viktig del av opplegget. Ikke minst gjelder dette opplevelser knyttet til det å være sammen i *stillhet* og å møtes i enkle *liturgiske samlinger*.

--- mange andre kirker underveis som vi besøkte. Det var veldig fint. Det ga meg en religiøs ro underveis. Å være sammen om dette. Og at presten sa noen ord. En slags avkopling og hvile underveis dette også. Jeg opplevde det veldig fint... Slappet veldig godt av inne i kirkene. Fikk en veldig god ro... Har egentlig ikke noe spesielt forhold til kirke og sann ellers. Har ikke vært i kirka siden jeg ble konfirmert. Men dette var en ny erfaring som ble viktig for meg... Fikk en veldig god opplevelse av at det går an å være i kirka og oppleve gode ting der selv om man ikke er en kristen, noe jeg godt kunne tenkt meg å gjøre igjen seinere --- Jeg ser jo på meg selv som ikke-kristen. Men jeg fikk en veldig god opplevelse inne i kirkene – at K. leste noen ord, og vi var sammen, og stille, og gikk ut igjen. Det ble en veldig god opplevelse for meg (sitat 12).

Jo, det er viktig element; det er viktig element. Det gjør at folk blir mer troende... det gjør det altså... at folk blir mer troende... Og tro det hjelper mennesker å være gode mennesker. Det gjør det, faktisk... Den turen uten presteskap og uten de andaktene ville kanskje vært halvparten så bra... Egentlig ville det kanskje vært meningsløst å gå pilegrim uten dette... Jeg kunne jo gått samme ruta og ennå lenger sammen med noen kamerater, men det hadde jo ikke blitt noen pilegrimstur av den grunn. --- Og så prestene med sin dyrebare tid, at de ble med hele veien, var faktisk en viktig del av det som gjorde turen meningsfull ---. Det at H. var med og hadde de andaktene og det

at prestene var med hele veien og hadde sitt, det var faktisk helt vesentlig for innholdet i turen. Ja, det er helt sant. Uten det ville det aldri blitt det samme... (sitat 13).

Den særegne stillheten i kirkerommene gjør inntrykk, ikke minst når man opplever det sammen, og når presten er med. Man møter noe som er annerledes, og som det er vanskelig å finne gode ord for å beskrive hva er³¹. Det er interessant å merke seg at de to som her er gjengitt, er henholdsvis en ikke-religiøs humanist og en muslimsk troende. Begge tillegger kirkerommet og prestenes medvirkning stor betydning. Dette er gjennomgående i materialet. Kirkerommet framstår som et godt sted for ettertanke og bearbeiding av egen livserfaring.

(b) Den eksistensielle tematikken

I en rekke sammenhenger foran har vi sett hvordan sentral eksistensiell tematikk aktiveres. I den klassiske pilegrimstenkningen står ikke minst utfordringer knyttet til tema som skyld og anger, bot og forsoning sentralt. Spiller slike tema noen rolle hos våre informanter?

Det er ikke dekning i materialet for å si at denne typen tema har en dominerende plass. Samtidig etterlater intervjuene et tydelig inntrykk av at tematikken spiller med som en slags allmenn eksistensiell resonansbunn for pilegrimsvandringen. Man vet at man er dømt skyldig og er under soning. Mange tenker også på at det man har gjort har påført andre lidelse, og prøver å bearbeide dette underveis. For noen er slike tema en daglig følgesvenn og av helt vesentlig betydning. Noen uttrykker også eksplisitt at de strever med tanker knyttet til muligheten for tilgivelse og en ny begynnelse. De ser fram til å kunne legge vonde ting bak seg og gå videre i livet.

Jeg tenkte på hva jeg har gjort. Masse dumt opp gjennom livet. Men det er masse rus og greier... Og så tenkte jeg på dem som jeg har svikta med alt det som har vært. Hele tida kommer slike tanker... Og jeg tenkte på at jeg må legge det bak meg... og planlegge annerledes for framtida... Masse sånne tanker som surra i hodet --- Og å få bearbeida sånne tanker gjør jeg mye bedre og annerledes på pilegrimsvandring. Du bearbeider jo deg selv her inne også... med rus og sånne programmer... Men du bearbeider på en annen måte når jeg gikk pilegrimsvandring... Det var helt spesielt... helt andre tanker ...begynte å

tenke mer tilbake i tid og sånn... og det var gripende på en merkelig måte... Jeg har jo forårsaket en del skade og sånt, og det var jeg mye i kontakt med, spesielt når jeg nærmet meg Nidaros. Etter hvert som en gikk, klarnet det liksom mer og mer... Heilt annerledes enn i bearbeidingsprogram med rus og sånt her inne i fengselet---- (sitat 14).

Men faktisk har jeg tenkt det når jeg gikk pilegrim, at dette er en måte å komme tilbake til samfunnet på. Det er utrolig også at det faktisk er noen som kan tilgi deg. Du ber jo om tilgivelse til slutt. Og alle mennesker fortjener å bli tilgitt, syns jeg. Selv om man har gjort grusomme ting, kan man likevel bli tilgitt. Så kan man legge noe bak seg og bli tilgitt og begynne på nytt liksom. ---- Du angrer på ting og pilegrimsvandringen er i grunnen også en måte å angre på. Du trenger ikke si det direkte til betjenten eller noen av de andre at du angrer. Men du kan si det til deg selv, liksom, at du faktisk angrer på det du sitter inne for, det som har skjedd. Det er ikke ting som du kan gjøre annerledes, men det er ting som du kan angre på. En slags samtale med meg selv liksom. Å angre og blir ferdig med ting... Jeg ber underveis, ikke bare for meg selv, men for mine... Ja, daglig underveis også. Men det var en spesiell følelse når vi kom fram, og når vi for første gang så Nidarosdomen. Spesiell og god følelse. Å se at vi kom fram, at vi greide det. Og jeg kjente og følte det slik når jeg kom fram at jeg var tilgitt nå... (sitat 15).

Igen ser vi tydelige uttrykk for viktige prosesser på "the inward pilgrimage". Langs veiene i de indre landskapene konfronteres man sterkt med fortidens smertefulle hendelser, med relasjoner til viktige personer og med grunnleggende eksistensielle spørsmål. Slik dette formidles i sitatene ovenfor er det nærliggende å tenke at dette åpner for en form for eksistensiell reorientering knyttet til behov for oppgjør og tilgivelse. For dem som kjenner dette som vesentlig, spiller de liturgiske samlingene med symbolhandlingene ved reisens slutt en særlig viktig rolle.

(c) Møtet med katedralen

Dermed er vi framme ved reisens mål: katedralen i Nidaros. Her samles trådene. Flere gir uttrykk for at erfaringene fra hele vandringen fortettes på en særlig måte i det som skjer her. To ting går igjen i alle intervjuene. Det ene er opplevelsen av selve Nidarosdomen: Skjønnheten, storheten og stillheten i katedralen gjør dypt inntrykk sammen med den spesielle "fortetting" av historiske, kulturelle, nasjonale og religiøse erfaringer som så å si lever i rommet.

Det andre er den liturgiske samlingen ved reisens slutt: Symbolhandlingene og atmosfæren – ikke minst slik den oppleves i Mariakapellet – sitter hos de fleste igjen som sterke inntrykk og minner for livet. At det er vanskelig å finne ord som kan beskrive dette, er med på å understreke det særegne i disse erfaringene.

...Vanskelig å snakke om det... det har liksom ikke ord... Nå er jeg kom til Nidaros, og da vi satt i Mariakapellet... Det var veldig gripende... nesten som om alt det jeg hadde hatt i tankene underveis ...alt det jeg hadde fundert på om fortid og framtid... Det var liksom det stoppet opp der i Mariakapellet... Nesten som jeg var blitt pilegrim, på en måte... Det var helt merkelig... Vi satt jo alle sammen der mer eller mindre... Det var helt gripende... Og jeg tenkte på alle dem som jeg har skadet ...at jeg håper de har tilgitt meg nå... Tenkte så utrolig mye den lille stille stunda i Mariakapellet... Det var helt spesielt... Hadde med meg et slags norront kors som jeg hadde lagd her inne i fengselet og gravert inn på... det hadde jeg med meg i sekken hele tida. Og det la jeg fra meg på alteret der i Mariakapellet ...Det var veldig spesielt å legge det fra deg... Veldig vanskelig å beskrive hva det var... det var så spesielt... så annleis... Spesielt dette i Mariakapellet... det var heilt spesielt... (sitat 16).

Gledet meg veldig til å se Nidaros. Hadde aldri vært der. Stor opplevelse å få se bygningen, utpå og inni. Gledet meg til å oppleve historien omkring Nidarosdomen. Men også den åndelige dimensjonen. Det var veldig bra at det var Nidarosdomen. Det ville aldri blitt det samme uten ---- Ja, alle bar stein i sekken, fra Oppdal og helt fram. Og den la vi da på et alter da vi kom fram. Det var en veldig spesiell opplevelse. Det ga absolutt mening... Prøvde å tenke sånn at nå legger jeg fra meg noe tungt fra fortida, og så tenke at det som kommer skal bli mye bedre. Sånn prøvde jeg å tenke når jeg gjorde det. Det ble en slags seremoni. Godt. Gode, rolige og reine tanker når du sto der... Det gjør absolutt en forskjell å gjøre det, ikke bare snakke om det (sitat 17).

Men jeg må si det at når vi kom inn i Nidarosdomen, når vi sto der inne ... så var det en helt merkelig stemning ---- Det er jo dype historier der, alle pilegrimene og sånt... Det var en veldig spesiell stemning på hele gjengen der oppe i Mariakapellet. For det første hadde vi en veldig dyp tale eller sånn som tok opp mange ting, og når vi til slutt skulle fram der og levere fra oss en gjenstand vi hadde båret på, eller tenne et lys, da merket jeg at stemningen var helt spesiell. Flere av oss var ganske rørt. Jeg satt der og hadde tent et lys, og tenkte på de etterlatte... eller på min far da... Når vi gikk ut derfra, sa vi ikke noe til hverandre på en lang stund. Det var veldig høytidelig. Vi brukte fem minutter på å hente oss inn. --- Det kommer ikke til å gjenta seg. Det var en 'once in a lifetime'-opplevelse (sitat 18).

Alle opplever at møtet med katedralen og de avsluttende liturgiske samlingene har stor betydning. Dette er på en særegen måte knyttet til den liturgiske samlingen og det konkrete ritualet med symbolhandlingene som inngikk i dette. Slik informantene beskriver sine opplevelser av dette, er det nærliggende å tenke på Tom Drivers teori om de meningsbærende ritualenes *sosiale gaver*.³² Det disse ifølge Driver formidler er en opplevelse av *order*, *community* og *transformation*. Når man leser informantenes beskrivelser ser det ut til at nettopp disse tre fenomenene treffer helt sentrale erfaringer: Det skapes orden og sammenheng, fellesskapet utvides og fordypes, og man berøres på måter som initierer endringsprosesser. Det er imidlertid verdt å merke seg at denne opplevelsen av noe særegent og annerledes "i rommet" tolkes på ulike måter. Noen beskriver opplevelsen som "noe religiøst" knyttet til *troen på Gud* og den særegne stemningen i "et hellig rom". Enkelte andre er mer skeptiske til "det religiøse" og knytter de spesielle opplevelsene i kirkerommet til *dimensjonene i den historiske og kulturelle betydning* som akkurat dette kirkerommet har. Profilert i så måte er følgende utsagn:

Jeg går ikke inn i en sånn illusorisk tanke om at Nidarosdomen er et slags 'hellig sted' ... Men det historiske får veldig betydning for meg. Så selv om du sitter med en ikke-religiøs opplevelse, og du vet hvordan samfunnet egentlig er, så ligger jo det historiske, det kulturelle og det mytiske der. Det er jo fascinerende nok i seg selv uten religiøse ting i det ---- Det historiske og kulturelle og mytiske knyttet til Domen er viktig, men for meg er ikke det religiøse det. Jeg er humanist, for å si det sånn. Så det faller meg ikke naturlig å ta i bruk et slikt religiøst språk... (sitat 19).

I fortsettelsen gir imidlertid samme informant noen interessante refleksjoner når det gjelder den betydning som de symbolske handlingene i kirkerommet kan få, selv om referansene for dette ikke er knyttet til noe eksplisitt religiøst symbolunivers. Om symbolhandlingen med å legge fra seg en stein på alteret sier han blant annet følgende:

Vi la det på et alterbord inne i kirka. For meg hadde det veldig stor betydning! Det var faktisk viktig... vi fikk jo likesom beskjed om at vi skulle legge noe tungt inn i steinen som vi så skulle kaste i fra oss når vi kom fram... Og når vi hadde med oss den steinen der, så la vi igjen masse i den steinen og la den på

alterbordet... Det fikk faktisk en ganske stor betydning for meg selv om jeg i utgangspunktet var ganske skeptisk til det... Det å plukke opp en stein, for meg dreier det seg om å plukke opp en stein og ikke noe annet, altså... Og når jeg la den på alterbordet så var det fortsatt en stein! Men det var nå noe med det allikevel... Denne steinen hadde nå vært med oss på heile turen, og når vi skulle tenke noen tanker og likesom legge noe av dette inn i steinen før vi la den på alterbordet, så fikk det allikevel faktisk en betydning for meg... Pussig nok... Jeg var jo skeptisk til dette opplegget med stein... og derfor tenkte jeg at jeg tar i alle fall en minst mulig stein... (latter). Men det blei altså pussig nok annerledes og fikk ei mening for meg... Ja, for meg var det ei fin rituell handling, men ingen som helst religiøs betydning. Men som en symbolsk handling var det ok. Og det var fint å se at for noen av de andre var dette mer noe med religiøs betydning... (sitat 20).

Analysen av denne delen av materialet kan nå sammenfattes slik: Regelmessige besøk i kirkerommene underveis oppleves som en viktig del av pilegrimsreisen. Stillheten og de liturgiske samlingene skaper et mentalt rom for ettertanke og bearbeiding av krevende livserfaringer. Denne eksistensielle dimensjonen aksentueres stadig sterkere når man nærmere seg Nidarosdomen og reisesens slutt. I møte med katedralen og de liturgiske og symbolske handlingene som finner sted der, tas man inn i en type opplevelse som det er vanskelig å finne ord for. Slik jeg møtte dette i intervjuene, er det nærliggende å tolke det langs følgende linjer: Katedralen rommer noe som er helt annerledes. Å bli delaktig i dette i rammen av et rituell fellesskap hvor man involveres kroppslig og konkret i meningsbærende symbolhandlinger, framstår som dypt meningsfylt. Symbolhandlingene tydeliggjør erfaringer av "å bære tunge byrder" samtidig som de åpner for erfaringer av "å bli befridd fra det som tynger". I den liturgiske samlingen møtes en eksistensiell sårbarhet med et fortolkende, anerkjennende og potensielt frigjørende religiøst handlingspråk.

VI. Innsatte på vei mot Nidaros – en pilegrimsreise mot forandring?

Analysene av materialet har brakt oss tett på de innsattes opplevelser underveis og refleksjoner i ettertid. Det er ingen tvil om at inntrykkene er mange og sterke. I rammen av soningen har dette en åpenbart positiv verdi i seg selv. Spørsmålet er hvilke spor dette setter i de inn-

sattes forhold til seg selv og omverdenen. Når opplevelsene inn til dypere sjikt i personen slik at etablerte mønster utfordres og endres? Som et første innsteg i refleksjonene om dette vil jeg se nærmere på selve reisens "karakter". Dreier seg om en pilegrimsvandring i kvalifisert forstand, eller har reisen mer form som friluftsliv og turistreise?

I pilegrimsforskningen er spørsmålet om hva som kvalifiserer til betegnelsen "pilegrim", omstridt. Noen framhever nettopp de uklare kjennetegnene og flytende grenser som typisk for den (post)moderne pilegrimsrenessansen. Grensene mellom "pilegrimsreise" og "turistreise" lar seg ikke entydig bestemme. Det dreier seg snarere om "intersecting journeys" med mange ulike blandingsstyper³³. Nettopp på denne bakgrunnen er det nærliggende å hevde at de innsattes vei mot Nidaros på mange måter avtegner seg med en ganske distinkt profil. En rekke sentrale pilegrimskjennetegn er markert til stede. De innsatte ble fra første stund invitert til å gå inn i og utprøve "rollen" som pilegrim. Dette ble tydelig formidlet i utgangspunktet, og understreket gjennom prestens sentrale rolle. Innholdet og dagsrytmen underveis utdypet og understreket dette. Materialet viser også at denne pilegrimsintensjonen ikke bare eksisterte som håp og forventning i prestens hode, men faktisk utgjorde en meningsfylt ramme for de innsattes bearbeiding av egne erfaringer underveis. Dette inntrykket utdypes når man ser de rapporterte erfaringer og refleksjoner i lys av teoretiske perspektiver i pilegrimsforskningen slik vi har beskrevet dette foran. Teoriene om "liminalitet" og "communitas" finner klare motsvarigheter i det analyserte materialet. Utsegnene om hvordan etablerte rollemønstre kommer i bevegelse og endres, er mange. Fellesskapet oppleves som forpliktete og frigjørende på samme tid (jfr. *sitat 1 – sitat 4*). Åpne relasjoner til de andre med basis i opplevelse av likeverd framstår som en ny og annerledes erfaring av samspill mellom mennesker (jfr. *sitat 5 – sitat 8*). Slik dette tolkes hos Turner og mange andre, vil erfaringer knyttet til denne nye sosiale og relasjonelle dynamikken også åpne pilegrimens liv for transformerende innsikter og prosesser. Der det skjer, tar pilegrims-

reisen form som "a transformative practice". Etter mitt skjønn gjenspeiler materialet mange tegn på at slike transformerende prosesser finnes. Kanskje kommer dette tydeligst til uttrykk i den sentrale betydning som *the inward journey* får. Dette er en gjennomgående erfaring. Veksling og forandring i ytre landskaper finner sin motsvarighet i de indre landskapene. Pilegrimen går seg inn i nye dialogiske relasjoner både til andre og til seg selv. Og i kraft av disse nye relasjonelle erfaringene går flere av informantene videre inn i perspektivutvidende refleksjoner over eget liv.

Slik jeg leser materialet, kommer dette profilerte til uttrykk i tre ulike, men dynamisk og eksistensielt samvirkende dimensjoner: den kognitive, den eksistensielle og den religiøse. For det første skjer det *endringer av kognitive mønstre*: Overraskende mange forteller hvordan fastlåste tankemønstre brytes opp og endres. Det mentale rommet restruktureres på en måte som gjør det mulig både å tenke på *nye måter* og å tenke *nye tanker*. Dette oppleves som frigjørende (jfr. *sitat 9 – sitat 11*). For det andre videreføres den mentale restruktureringen i ny bevissthet knyttet til *eksistensielle utfordringer*: Spørsmål knyttet til lovbrudd og soning, skyld og tilgivelse, anger og ny begynnelse melder seg med fornyet styrke. Selv om det varierer hvor viktig denne typen spørsmål er, gir et flertall uttrykk for at dette har fulgt med langs hele reisen. Pilegrimserfaringene gjør det mulig å bearbeide slike utfordringer med et rikere tilfang av sosiale og symbolske ressurser (jfr. *sitat 14 – sitat 15*). For det tredje utdypes og sammenfattes dette i møte med den *religiøse erfaringsdimensjonen*: Møtet med "det hellige rommet" og de meningsbærende språklige og rituelle ressursene som lever der, får stor betydning. Fortellingene om møtet med Nidarosdomen taler sitt tydelige språk om dette. Alt som har vært med underveis av tanker, følelser og hendelser, samles og blir tatt med inn et taust, men talende sakralt rom. Den eksistensielle sårbarheten trer tydeligere fram. Katedralen tar imot og rommer alt. Samtlige informanter snakker om dette, og alle gir uttrykk for at det som skjedde, berørte dem dypt på måter som de ellers ikke kjenner til. Kanskje kan det tolkes

slik: I katedralen oppsto det en fortettet form for *communitas* båret oppe av enkel liturgi, lavmælt forkynnelse og dypt meningsfulle symbolhandlinger.

Når alle disse faktorene samles i et perspektiv, er det etter mitt skjønn liten tvil om at det her initieres prosesser som åpner den innsattes liv for transformerende innsikter og erfaringer. Hvor dypt disse prosessene går, er det imidlertid vanskelig å ha velbegrunnede oppfatninger om – likeledes hvilke faktiske følger pilegrims-erfaringene får i et rehabiliteringsperspektiv.

Det valgte forskningsdesignet representerer av metodiske grunner markerte begrensninger i denne sammenhengen. Derimot gir våre funn etter mitt skjønn et godt grunnlag for videre forskning med tanke på å studere eventuelle langtidsvirkninger av pilegrimsvandring som valgfritt element i innsattes soning. Dette ville da kreve et annet forskningsdesign, fortrinnsvis med anvendelse av et bredere metodisk og teoretisk repertoar i innsamling og analyse av datamateriale. Et slikt opplegg ville være faglig interessant. Det kunne gi verdifull kunnskap både med henblikk på kriminalomsorg og med tanke på utforming av praktisk teologi innenfor den spesielle sosiale konteksten som fengselet utgjør.

I forlengelsen av dette vil jeg avslutningsvis peke på følgende: I samme grad som de innsatte underveis utfordres eksistensielt og bearbeider krevende og konfliktfylte erfaringer, vil det melde seg et behov for oppfølging og videreføring når reisen er over. Uten slik oppfølging vil impulser til forandring og beslutninger om nyorientering fort forvitte. I lys av materialet vi har analysert, mener jeg derfor det er grunn til å spørre om man ikke burde utvikle *et kvalifisert post-pilegrimprogram*. Her kunne man gjenfortelle og reaktivere endringsimpulsene, bygge videre på *communitas*-erfaringene og sammen reflektere over hvordan disse kan videreutvikles fram mot endt soning.

Noter

1 Pilegrimsforeningen i Vestfold v/ Rolf Eckbo og Pilegrimsfelleskapet St. Jacob i Oslo v/leder Eivind Luthen framstår som pionerer i denne sammenhengen. Siden 2006 har det jevnlig vært arrangert pilegrimsvandring for innsatte ved Bastøy Fengsel. Siden har flere fengsler – bl.a. Hamar og Bergen – fulgt etter med tilsvarende

- årlege tiltak.
- 2 I Justisdepartementets omfattende kriminalpolitiske utredning – *Stortingsmelding nr 37 (2008): Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn* – gis det nye tiltaket med innsatte på pilegrimsvandring en positiv omtale (jfr. s 117). Jeg er Justisdepartementet stor takk skyldig for aktiv tilrettelegging og tildeling av prosjektmidler til gjennomføring av mitt pilotprosjekt.
 - 3 Fengselsprestenes involvering i utforming av pilegrimsvandringene varierer noe. Særlig på Hamar og i Bergen har prestene spilt en helt sentral rolle både i forberedelse og gjennomføring av vandringene.
 - 4 Det gis sprikende anslag mht. årlig antall pilegrimer i Europa. C. Bartholomew & F. Hughes (eds.): *Explorations in a Christian Theology of Pilgrimage* (Aldershot, 2004) viser til kilder som anslår mellom 60 og 70 millioner "religiously motivated visits each year" (s xii). Bl.a. av den grunn har pilegrimsvandringene også tiltrukket seg betydelig forskningsinteresse innenfor mange ulike fag. Jeg forholder meg i denne artikkelen primært til sosialantropologisk, religionshistorisk og teologisk litteratur. Presentasjon av relevante teorier og analytiske perspektiver i denne forskningen gis nedenfor.
 - 5 Samtidig er det en viss (historisk) interesse å merke seg at Martin Luther og reformatorene ikke var særlig begeistret for den slags åndelige øvelser og derfor kom med klare teologisk begrunnede advarsler mot utglidninger i denne typen religiøse praksiser. For en kortfattet presentasjon og drøfting av dette se Graham Tomlin: "Protestants and Pilgrimage", i C. Bartholomew & F. Hughes(eds.): *Explorations in a Christian Theology of Pilgrimage* (Aldershot, 2004), s 110–125.
 - 6 Utredningen er skrevet av Per K. Uddu på oppdrag av Kirke- og Kulturdepartementet. Den er på 190 sider og gir en omfattende beskrivelse av ulike historiske pilegrimsveier og vandring i Norge, men med et tydelig tyngdepunkt i Nidaros. Den skisserer ambisiøse målsetninger for revitalisering og videreutvikling av pilegrimstradisjonene i vårt land. Sitatet er hentet fra s 11.
 - 7 Gjennom en årrekke har prester og lekfolk knyttet til Nidarosdomen og Hamar domkirke arbeidet med praktisk og teologisk revitalisering av pilegrimsarbeidet. Disse miljøene har publisert flere bøker til belysning av pilegrimstradisjonen. Eksempler på dette er bl.a.: Bakken, A.: *Pilegrimsvandring – før og nå* (Trondheim, 1994); Karlsaune, E.(red.): *Pilegrimen i det moderne* (Trondheim, 1996); Hardeberg, B. & Bjørdal, Ø.(red.): *Kilden og veiene. En praktisk pilegrimsteologi* (Trondheim, 1999). På en rekke steder utover landet er det de senere årene etablert såkalte pilegrimsfelleskap knyttet til bestemte lokale steder og tradisjoner (jfr. som eksempel: Selje, Utstein, Røldal).
 - 8 Se Stortingsmelding nr 37/2008, s 117 der sitatet gjengis i sin helhet.
 - 9 Informasjon om forskningsprosjektet samt rekruttering av informanter skjedde i et tett og godt samarbeid mellom fengselsprestene/fengselsledelsen og meg som forsker. Presten tok den konkrete kontakten med de aktuelle innsatte, ga detaljert informasjon om rammer, opplegg, taushetsplikt m.m. og inviterte til deltakelse i prosjektet.
 - 10 Slik beskriver Thagaard de generelle kjennetegnene på et "strategisk utvalg". Jfr. Thagaard, T.: *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode* (Bergen, 2006), s53. Jfr. tilsvarende i Kvale, S.: *Interviews – an Introduction to Qualitative Research* (London, 1996).
 - 11 Når alle informantene er menn, skyldes det at det pr. 2009 bare var mannlige innsatte som fikk dette sonings-tilbudet. De øvrige opplysningene framkom gjennom

- informantenes uoppfordrede "selvangivelse" i intervjuene. Jeg spurte verken om livssyn, soningsforhold eller etnisk tilhørighet, da dette ikke har noen direkte relasjon til undersøkelsens problemstilling(er).
- 12 Thagaard (2006) sier i sin presentasjon av den kvalitative metodens egenart bl.a. følgende: "En kvalitativ tilnærming gir grunnlag for å oppnå en forståelse av sosiale fenomener på bakgrunn av fyldige data om personer og situasjoner" (s 11). Dette svarer ganske presist til det som er målsettingen for vår undersøkelse. Det 'sosiale fenomen' vi studerer, er 'innsatte på pilegrimsvandring', og intervjuene gir oss 'fyldige data' om de opplevelser, erfaringer og refleksjoner som knytter seg til dette soningsstiltaket. Materiale består altså av intervjuer med 7 innsatte som har fullført pilegrimsvandringen sommeren 2009, pluss fokusgruppeintervju med 3 innsatte like før de skulle ut på vandringen. Av praktiske grunner som jeg ikke forutså tidsnok, ble det ikke mulig å intervju disse tre etter fullført vandring, slik planen var. Stoff fra dette intervjuet ga allikevel verdifullt materiale i forhold til deler av mine problemstillinger. Det inngår derfor i det analyserte materialet.
- 13 Hovedstrukturen i intervjuene fulgte tidsforløpet: forventninger for vandringen, viktige erfaringer underveis og hva som i ettertid framsto som særlig betydningsfullt. I tillegg til informantintervjuene har jeg hatt god nytte av mer uformelle samtaler både med fengselsprestene og med ledelse og betjenter i de tre fengslene.
- 14 Til innholdet i henholdsvis 'meningskondensering' og 'temasentrert tilnærming': Se Kvale, op.cit., s 192ff; Thagaard, op.cit., s 153 ff.
- 15 Se til dette særlig Morinis, E.A.: *Sacred Journeys: The Anthropology of Pilgrimage* (Weslyport, 1992); s 22; Frey, N.: *Pilgrim Stories: On and off the road to Santiago* (Berkeley, 1998).
- 16 Gode introduksjoner til nyere forskning på pilegrimsfenomenet finnes bl.a. i følgende framstillinger: Coleman, S. & Eade, J. (eds.): *Reframing Pilgrimage. Cultures in Motion* (London, 2004); Morinis, E.A.: *Sacred Journeys: The Anthropology of Pilgrimage* (Weslyport, 1992); Badone, E. & Roseman, S. R. (eds.): *Intersecting Journeys. The Anthropology of Pilgrimage and Tourism* (Chicago, 2004); Eade, J. & Sallnow, M.(eds.): *Contesting the Sacred: the Anthropology of Christian Pilgrimage* (London, 1991, ny utgave 2000); Bartholomew, C. & Hughes, F.(eds.): *Explorations in a Christian Theology of Pilgrimage* (Aldershot, 2004). Av norske bidrag kan nevnes: Gilhus, I. S. & Kraft, S-E. (red.): *Religiøse reiser. Mellom gamle spor og nye mål* (Oslo, 2007); Av flere forfattere: *Pilegrimshåndboka* (Oslo, 1997).
- 17 Dette poengteres bl.a. i framstillingen hos Coleman, S. & Eade, J. (eds): op.cit (2004.), som for øvrig framhever "movement" som særlig sentralt tolkningsperspektiv (jfr. p 16 ff.). Se ellers til saken: Turner, V. & E.: *Image and Pilgrimage in Christian Culture* (New York, 1978/ 1994).
- 18 Van Gennep postulerer tre karakteristiske faser i rituelle overgangsriter i tradisjonelle samfunn: (1) separasjon: adskillelse fra det sosiale og kulturelle fellesskapet; etterfulgt av (2) liminalitet: en periode i et (rituelt forankret) sosialt og eksistensielt "ingenmannsland" som så avløses av (3) reagregasjon: tilbakeføring og reintegrasjon i det fellesskap man forlot, men med nye erfaringer og ny status. Se Turner (1978), s 2; 249. Når jeg i fortsettelsen henviser til Turner-ekteparets bok, bruker jeg bare det felles etternavnet Turner. Begge forfatterne er da inkludert.
- 19 Vår skisse av den "narrative struktur" i Turners teori bygger på Turner, op.cit., s 1-39; 249-255. Når Turner i tillegg til van Genneps begrep "liminalitet" også innfører begrepene "liminoid" resp. "quasi-liminalitet" (De to siste er identiske), skyldes det behovet for å markere en forskjell i sosial og kulturell kontekst mellom egne analyser og tilsvarende hos van Gennep. Hos van Gennep er overgangsriten del av et fast etablerte sosialt og kulturelt mønster, en type obligatorisk rituell praksis i tradisjonsbestemte samfunn. En slik kontekst finnes ikke i den moderne (vestlige) pilegrimspraksis. For eksempel er pilegrimsvandringen her gjenstand for fritt, personlig valg og utfolder seg innenfor en kulturell kontekst med langt mindre av fastlagte sosiale mønstre og kulturelle tradisjoner (jfr. pluralisme og sekularisme). For å markere denne vesentlige forskjellen, foretrekker Turner å omtale pilegrimsvandringen som "a liminoid phenomenon". Jfr. Turners (1978), s 253; 35. I min framstilling veksler jeg mellom de nevnte begrepene, men da alltid med det innhold som Turner knytter til "quasi-liminalitet". Når jeg i fortsettelsen henviser til Turners klassiske tekst, skjer dette med sidetall i parentes i den løpende teksten.
- 20 Badone, E. & Roseman, S. R. (eds.): op.cit., understreker denne sammenhengen som vesentlig i Turners teori, og formulerer seg slik: "The most significant aspect of liminality is its capacity to generate *communitas*"(s 3).
- 21 Det sies f.eks. at det finner sted "... a release from mundane structure; homogenization of status; simplicity of dress and behavior", og at denne erfaringen kan bli "... a source of *communitas*, healing, and renewal; ordeal; reflection on the meaning of religious and cultural core-values; ritualized reenactment of correspondences between a religious paradigm and shared human experiences...". Turner, op.cit., s 253-254.
- 22 Denne kritikken oppsummeres kortfattet og presist hos Badone, E. & Roseman, S. R. (eds.): op.cit. i et avsnitt med den talende tittelen " From *Communitas* to *Contestation*" (s 3-5). Jfr. tilsvarende kritikk i Coleman, S. & Eade, J. (eds); op.cit., s 2 - 25; Eade & Sallnow, op.cit.;(1991) s 1-29.
- 23 Jfr. Eade & Sallnow, op.cit.;(1991). Eksempel på et annet viktig synspunkt som ikke kommer til sin rett i Turners perspektiver er det som A. Ryall med et vakkert uttrykk kaller for "gjentakelsens poetikk": den store betydning det kan ha for pilegrimen å vite at hun/han nå går på de samme stier, gjentar den samme reise, på vei mot det samme mål – som mange tusen har gjort gjennom mange århundrer. Se A. Ryall: "Også jeg. Gjentakelsens poetikk i litterære pilegrimsreiser til Santiago de Compostella", i Gilhus, I. S. & Kraft, S-E. (red.); op.cit., s 25-38.
- 24 Se til dette Coleman, S. & Elsner, J.: *Pilgrimage Past and Present in the World Religions* (Cambridge, 1995) og Coleman & Eade (eds.), op.cit.(1994).
- 25 Disse benevnes som henholdsvis (1) *movement as performative action*; (2) *movement as embodied action*; (3) *movement as part of a semantic field*; (4) *movement as metaphor*. Forfatterne sier om disse: "...we can discern a number of different, though not necessarily mutually exclusive, understandings of the topic..." Det dreier seg altså om fire ulike, men samtidig nært sammenknyttede og interagerende former for "movement". Coleman, & Eade, (eds.); op.cit., s 16.
- 26 Framstillingen som følger, har tre elementer: For det første *parafraiserer* jeg viktige synspunkter som formidles i intervjuene. Dernest *siterer* jeg pregnante og/eller representative formuleringer for å kunne gjengi så presist som mulig hvordan informantene selv formidler sine erfaringer. For det tredje sammenfatter jeg mot slutten av hvert hovedavsnitt de viktigste poengene knyttet til de temaene som belyses.

- 27 Alle informantsitater settes i *kursiv*. Ordene gjengis slik informanten sa dem, men med enkelte mindre språklige 'normaliseringer' av spesielle dialektuttrykk og lignende. Der det i teksten skrives flere punktum på rad (...), markerer dette pause eller nøling hos informanten. Der det skrives flere bindestreker (----) har jeg fjernet tekst som ikke er relevant i den aktuelle sammenhengen eller som gjentar tidligere utsagn.
- 28 Sitater fra intervjuene nummereres fortløpende med betegnelsene *sitat 1*, *sitat 2*, *sitat 3* etc. Gjengivelsene fra intervjuene er altså ikke ordnet etter informanter, men fortløpende etter de ulike innholdsmessige momentene som fokuseres.
- 29 Et interessant unntak er likevel Dubisch, J.: "Heartland of America. Memory, motion and the (re)construction of history on a motorcycle pilgrimage"; i Eade & Sallnow, op.cit. (2004), s 105 – 132. Den analysen av Vietnam-veteraners pilegrimsreise, som Dubisch gir, viser seg interessant nok å ha mange åpenbare parallelle momenter til det vi finner i vårt eget materiale. Blant disse er altså betydningen av møte med lokalsamfunns og vertskaps sjenerøsitet og gjestfrihet underveis (jfr. særlig s 118–120). Kanskje har det å gjøre med at begge gruppene representerer "subkulturer" som har ekstreme erfaringer og opplevelser av å være marginaliserte.
- 30 Jeg hadde i intervjuguiden ingen spørsmål som direkte adresserte tematikken omkring endrede tanke mønstre. Mine spørsmål var formulert som en åpne invitasjoner til å beskrive opplevde endringer i forhold til relasjoner, opplevelser og tanker underveis på vandrigen.
- 31 Den sentrale betydning som presten har – knyttet til det presten gjør, og det han representerer – uttrykkes i mange sammenhenger. Det kommer til uttrykk i en karakteristisk dobbelhet: Dels i det at presten er "alminnelig", et medmenneske som det går an å snakke med om vanlig ting, og dels i det at han er "annerledes" i kraft av det han representerer knyttet til hans rolle i kirkerom, liturgi og ritualer. Uten å kunne utdype dette her, er det nærliggende å se disse trekkene i materialet i sammenheng med en tolkning av prestens funksjon som "veileder i hellighetssonen" slik bl.a. M. Josuttis har utarbeidet. Jfr. *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Praxis* (Gütersloh, 1996).
- 32 Jfr. Driver, T.: *Liberating Rites. Understanding the Transformative Power of Ritual* (1998). Se særlig s 160 ff.
- 33 Se til dette Badone, E. & Roseman, S. R. (eds.): *Intersecting Journeys. The Anthropology of Pilgrimage and Tourism* (Chicago, 2004). Her brukes altså uttrykket "Intersecting Journeys" som bokas hovedtittel. En helt annen tilnærming og begrepsbruk finnes hos Z. Bauman i boka *Postmodernity and its Discontents* (Cambridge, 1997). Her etableres "pilgrim" og "tourist" som to distinkte og motsatte typer. Se særlig essayet "Tourist and Vagabonds: the Heros and Victims of Postmodernity", s 83–94. For drøfting av pilegrimstematikken hos Bauman, se Tidball, D.: "The Pilgrim and the Tourist: Zygmunt Bauman and Postmodern Identity", i Bartholomew, C. & Hughes, F(eds.), op.cit., s 184–200.

Sammendrag

Artikkelen analyserer og drøfter materiale fra et empirisk prosjekt gjennomført i 2009 med støtte fra Justisdepartementet. Det ble gjort dybdeintervjuer med innsatte i norske fengsler som gikk pilegrim til Nidaros dette året. Materialet viser at pilegrimsvandringen gir sterke inntrykk og åpner for nye typer erfaringer. Etablerte rollemønstre kommer i bevegelse. Nye typer fellesskap utvikles. Pilegrimen går seg inn i nye og annerledes dialogiske relasjoner både til seg selv og til andre. Parallelt med den ytre bevegelsen utvikles hos mange en indre reise. Man gjør erfaringer som potensielt bidrar til å endre kognitive mønstre, og som aktualiserer eksistensielle spørsmål knyttet til forsoning og tilgivelse. Disse prosessene forsterkes i møte med Nidarosdomen og de språklige og rituelle ressursene som møter de innsatte i "det hellige rommet". Det drøftes om disse erfaringene samlet sett er av en slik karakter at de kan tenkes å åpne for varige endringer.